KULTURELLE PROBLEMER I FORHOLDET ØST — VEST[1])

DAG HAMMARSKJÖLD

I en av Orientens huvudstäder – en av de minsta och minst tillgängliga – kom jag nyligen i ett samtal in på religionsspörsmål. Det händer ofta i den delen av världen. Runt om låg en rad pagoder från skilda sekel, och livet bar en stark prägel av stadens ställning som buddhistisk vallfartsort. Den representant för landet som jag talade med förklarade emellertid att buddhismen för många knappast var mer än en tunn täckmantel för animism. Han tillade: »Men vad har Ni, en skandinav, att säga om detta? Tänk på Knut Hamsun eller Selma Lagerlöf«.

Historien kan tjäna som utgångspunkt för några reflektioner rörande mötet mellan öst och väst i våra dagars internationella liv och de problem detta möte ställer. Hur överväldigande än andra och mer närliggande internationella spörsmål kan te sig för oss, är det möjligt att en framtid kommer att ge Asiens och Afrikas renässans större vikt i den historiska utvecklingen under denna epok än den vill tillmäta de frågor som nu dominerar dagsnyheterna.

Den lilla anekdoten belyser många förhållanden av vikt för förståelsen av läget. Den ger ett exempel på hur mycket en bildad asiat kan veta om västerländsk kultur – långt mer än västerlänningen i regel vet om Asiens. Reaktionen är typisk också för den saklighet med vilken religionsfrågan kan bedömas av ledare i en del av världen, där religionen dock undantagslöst är en dominerande politisk faktor. En ytterligare accent värd att uppmärksamma är den som kommer fram i det halvt ironiska jämställandet av västlig och östlig andlig utveckling. Slutligen – men anekdoten belyser blott indirekt detta – frapperas man i samtal som dessa av den öppenhet med vilken diskussionen kan föras mellan en västerlänning och dagens talesmän för Asien eller Afrika. Vi har kommit långt ifrån den värld som en gång speglades hos Kipling eller Sven Hedin.

För att förstå den nuvarande situationen och för att se framtiden i rätt perspektiv är det nyttigt att gå något tillbaka i historien. Den begränsade

[1]) Tale i Akademiska Föreningen ved Lunds universitet den 4. maj 1959.

ramen för detta anförande gör det naturligtvis nödvändigt för mig att därvid både generalisera och förenkla resonemanget.

Det tidiga 1800-talets Europa framstår i dagens perspektiv som en strängt sluten kulturvärld av hög utveckling men väsentligen regional karaktär. Den Goetheska »universaliteten« kombinerades med en fast övertygelse om den europeiska kulturmänniskans supremati, som byggde en sorts osynliga murar kring det andliga livet i förhållande till andra delar av världen.

I den fortsatta utvecklingen, då Europas militära och politiska inflytande sträcktes ut över Asien och Afrika, fick övertygelsen om denna supremati allt handgripligare – och allt enklare – uttryck. Den kom i många fall att företrädas av personer vilkas enda överlägsenhet över dem med vilka de hade att göra låg i den makt som stod bakom dem. Ingen skall förringa de beundransvärda insatser som i många fall gjordes av 1800-talets kolonisatörer. Men ingen bör glömma att kolonisationen speglade en grundsyn som i vissa begränsade hänseenden må ha varit motiverad men som ofta speglade falska anspråk, i synnerhet när det gällde andlig utveckling. I generell tillämpning var den ohållbar.

En konsekvens av den grundinställning som bar upp 1800-talsutvecklingen var att kontakten med de asiatiska och afrikanska folken icke kom att bryta den västeuropeiska kulturens slutenhet. Man närmade sig andra folk från utgångspunkter som gjorde det mycket svårt att tillgodogöra sig vad de hade att ge. Etnografen, geografen eller religionsforskaren kunde meddela sina rön, men dessa förblev i stor utsträckning exotiska informationer som var av intresse för experterna men som icke integrerades med kulturmedvetandet. En sådan integration är under alla förhållanden vansklig. Nu gjorde man den nästan omöjlig för sig. För att den skulle kunna förverkligas fordrades en intellektuell ödmjukhet och en värderingens öppenhet, som kom till stånd först när den europeiska människan skakades i sitt självförtroende och såg murarna kring sin slutna värld falla för trycket av nya krafter som Europa i stor utsträckning själv frambesvurit.

För en västerlänning av en senare generation som konfronteras med Asien och Afrika av idag är det en nyttig övning att gå tillbaka till de verk om dessa områden som skrivits av betydande européer, vilkas andliga inställning fått sina huvuddrag bestämda före första världskriget. Man frapperas kanske främst av hur mycket de *inte* sett och *inte* hört och av hur även deras mest sympatiska försök till inträngande i en annan tanke- och känslovärld präglas av en oreflekterad, trygg överlägsenhet.

Det första världskriget förde på allvar den transatlantiska världen in i bilden. Det andra världskriget slog upp dörren för Asien och Afrika. Mellan krigen passerade Europa en period karaktäriserad av en upplösning av gamle former och normer. 1800-talets Tyskland fanns ej mer. Utvecklingen

i de andra europeiska stormakterna på politikens och kulturens områden visade parallella förskjutningar. Hela den slutna europeiska kulturkretsen bröts upp i en omvärdering av alla värden.

Många av oss har fått kontakt med det uttonande 1800-talets europeiska värld – vars typiska inställningar på vissa områden naturligtvis sträckt sig långt in i vårt sekel – för att sedan uppleva den europeiska kulturkretsens sprängning, både andligt, politiskt och geografiskt, och slutligen se åtminstone början till en ny syntes på universell basis. Beroende på temperament och bakgrund kan man reagera inför denna utveckling på många sätt. Man kan sträcka sig bakåt efter den slutna världens förmenta lugn. Man kan finna sin andliga hemort i desintegrationen och dess drama. Eller man kan sträcka sig framåt mot den skymtande syntesen, inspirerad av drömmen om en ny kultur i vilken, på ett världsomfattande plan, upprepas vad som en gång syntes förverkligat på ett regionalt plan inom Europa.

Den som väljer den senaste vägen skall bli besviken om han tror att uppgiften är lätt eller om han räknar med att målet är närliggande. Men han kan räkna med att finna den rikaste tillfredsställelse i mötet med andra andliga traditioner och deras företrädare när han närmar sig dem på jämställd fot och med ett gemensamt framtidsmål. Han skall också kunna finna den rikaste tillfredsställelse i de framsteg han kan notera i riktning mot ett mänskligt samfund, som med bibehållande av de enskildas och gruppernas särprägel tillgodogjort sig vad de olika grenarna av den mänskliga familjen under årtusenden nått fram till på sina skilda vägar.

Jag har här försökt att karaktärisera utvecklingen ur västeuropeisk synpunkt. Formuleringarna har dock naturligtvis färgats av sådana erfarenheter som den inledande anekdoten belyste. Låt mig återgå till denna för ett ögonblick.

Den man som jag talade med var djupt medveten om hur otillfredsställande de ekonomiska och sociala förhållandena var i det land han företrädde. Han var också medveten om att dess andliga liv kunde framstå som primitivt, mätt med de stränga mått som buddhismen i sina rena former erbjuder. Men han tillämpade inte en sådan måttstock. Han förstod och respekterade den livssyn under vilken folket levde. Han fann den inte fundamentalt underlägsen livsåskådningar som han mött hos framstående företrädare för den europeiska kulturen. Och han såg säkerligen inte heller i den något som helst skäl för att hans eget folk skulle stanna i det ekonomiska och sociala tillstånd som rådde i landet ännu efter många decennier av västligt kolonialvälde – med de framsteg detta sades ha medfört. Vad han krävde för sitt folk och sitt land var en samverkan med andra, baserad på solidaritet och ömsesidig respekt, utan några falska distinktioner mellan kulturer eller raser, med tacksamhet för vad Europa gjort men också med en kritisk blick för alla ogrundade anspråk.

Vad jag här sagt om innebörden av den replik jag citerade går inte tillbaka på några direkta uttalanden vid ifrågavarande tillfälle. Förklaringar var onödiga. Tolkningen av repliken är min egen, men den har ett fast underlag i vad jeg lärt mig under år av nära kontakt med de asiatiska och afrikanska folkens företrädare.

Jag nämnde ordet solidaritet. Det är ett nyckelord i detta sammanhang och det är för mig svaret på de irriterade frågor och reaktioner som stundom alltjämt möter från dem som förankrat sig i det förflutna och nästan betraktar den europé som inte begråter Europas maktställning såsom en förrädare.

Et samhälles sundhet och styrka beror på var medborgares känsla av solidaritet med de andra samhällsmedlemmarna och vilja att i namnet av denna solidaritet bära sin del av bördorna och ansvaret för gemenskapen. Detsamma gäller naturligtvis mänskligheten i dess helhet. Och lika litet som det inom ett samhälle är möjligt att hävda att t. ex. en ekonomisk överklass har sin gynnade ställning på grund av större förmåga och begåvning såsom kvaliteter vilka så att säga är nedlagda i gruppen av naturen, lika litet är det naturligtvis möjligt att hävda detta, när man ser på folken i deras inbördes förhållande.

Jag tror ingen antropolog numera skulle vilja påstå, att de olika grenarna av den mänskliga familjen representerar fundamentalt skilda möjligheter, när det gäller insatser och utveckling på skilda områden av andlig och materiell verksamhet. Om jag har rätt att tala på grundval av min egen, i en mening naturligtvis begränsade, i en annan mening mycket vidsträckta erfarenhet, skulle jag vilja säga att jag i varje fall själv inte varit i stånd att upptäcka några sådana skillnader.

Vi rör oss allt i en värld där, internationellt liksom nationellt, begåvning och utvecklingsmöjligheter icke ger någon bestämd grupp ett företräde. Vad som i praktiken kan synas peka i en annan riktning förklaras av de stora skiljaktigheter som rått i fråga om möjligheten att låta begåvningen mogna och komma till uttryck. De demokratiska ideal som kräver lika chans för alla bör tillämpas också på folken och raserna.

Det ter sig under dessa förhållanden självklart, att intet folk och ingen folkgrupp kan grunda sin framtid på ett krav på supremati. Det är i dess eget intresse att de andra grupperna får samma chanser som den själv haft. Att bidraga därtill är en handling av solidaritet som inte endast är till det helas gagn utan på längre sikt också till den handlandes egen nytta. Detta betyder att makt måste ersättas av ledarskap – ledarskap både när det gäller att ge andra folk deras chans och när det gäller att, utan maktspråk, visa dem bästa vägen att utveckla sina andliga och materiella resurser.

På ett blygsamt plan och i blott alltför ringa omfattning arbetar den organisation som jag företräder i den riktning jag här angivit. Den är grun-

dad på en solidaritetens filosofi. Den försöker att till de missgynnade folken förmedla först och främst kunskap men också materialresurser som ger dem en chans till den utveckling och ställning de har inre möjlighet till. Den försöker finna former i vilka de gamla folk som nu vinner eller vunnit frihet friktionsfritt kan finna sin nya ställning. Den ger dem alla en lika röst i rådslagen oberoende av ras, historia och fysisk eller ekonomisk makt. Inte minst i sistnämnda hänseende möter man ofta en skepticism liknande den som en gång stod i vägen för allmän rösträtt. Man kan vara medveten om riskerna i ett sådant experiment och likväl vara övertygad också om att det är nödvändigt och måste genomföras. Experimentet måste i detta fall lyckas. Om detta skall ske, kan inte de som arbetar för den nya syntesen förneka eller sätta i fråga de principer på vilka den måste grundas.

I stigande utsträckning har experter från västerns länder farit ut till de nya nationerna i Asien och Afrika för att i olika ställningar hjälpa regeringarna. De har därvid slagit in på en karriär helt i tidens anda och som tillhör framtiden. Jag hoppas att också från Sverige och inte minst från detta universitet män och kvinnor i de olika former som står till buds skall gå ut i världen inte såsom en sorts missionärer för vare sig västern eller ett världssamfund, utan för att genom praktiskt arbete tjäna utvecklingen i riktning mot den syntes som är på väg.

De kan göra så, medvetna om rikedomen i det unika kulturarv som är deras och om allt vad Europa representerar, men de bör göra det medvetna också om att de bäst och riktigast förvaltar detta kulturarv genom att möta andra folk och kulturer i ödmjuk respekt för det unika dessa skänkt och skänker mänskligheten.

De bör vara medvetna om att det är ett tecken på högsta kultur att verkligen kunna lyssna, lära och därför också svara på ett sätt som hjälper den missgynnade, medan det däremot är Cronschough förbehållet att vara en dålig lyssnare i känslan av egen överlägsenhet. Ledarskap – det ord jeg här använt för att beteckna vad som kan träda i stället för maktställning – är ett farligt ord om man inte erinrar sig att de inflytelserikaste ledarna i europeisk kulturutveckling var frågare som Sokrates eller timmermanssonen från Nasaret.

Det är mycket en västerlänning, som väljer den väg jag här talat om, har att övervinna inte endast hos sig själv utan också hos dem han tjänar. Jag tror det sagda är nog i vad gäller de egna problem han har att lösa vid mötet med östern i internationellt samarbete. Ytterligare ett ord kan vara på sin plats rörande de svårigheter som asiaten eller afrikanen erfar vid samme möte.

På det enklaste planet upplever han de vanskligheter som är ofrånkomliga vid konfrontationen mellan fattigdom och relativ rikedom. En hjälpbehövande som vet att hjälpen ges i en anda av solidaritet och vet

att han kan ge den en sådan användning att den en gång även på det materiella planet kan återgäldas, kan ändå ha svårt att undgå känslan av beroende och en misstro mot motiven och inställningen hos den som hjälper honom. Samme man som jag förut citerat sade: »Ni har väl klart för Er att det kan vara svårare att ta emot hjälp än att ge den?« Detta förhållande blir dubbelt allvarligt om den hjälpbehövande känner berättigad stolthet för vad hans eget folk åstadkommit men har en tyvärr ofta grundad känsla att dess värde inte inses av den andra parten.

En närbesläktad svårighet skapas av konflikten mellan värdeskalor. De överväldigande tekniska framsteg som är västerns särmärke har i österns ögon – och kanske i verkligheten – präglat oss mer än vi själva gjort klart för oss. Asiaten beundrar västerns materiella prestationer, han vet vad de kan betyda för att förbättra levnadsvillkoren i hans egen värld och han är angelägen om att tillgodogöra sig deras resultat. Men han är inte villig att betala förbättringen med en förändring av livsformerna som kan förefalla honom att vara ett ofrånkomligt korrelat till den tekniska utvecklingen men oförenlig med det egna folkets anda och traditioner.

Fattigdom är ett relativt begrepp. När livet tryggats och de elementära behoven tillfredsställts, lyckliggör vi knappast människor genom att utsätta dem för inflytanden vilka skapar nya behov som fundamentalt är dem främmande och som tenderar att växa i snabbare takt än nya möjligheter till behovstillfredsställelse kan öppnas. Detta är inte ett argument för den fattiges förnöjsamhet sådan den dyrkades i den viktorianska sagovärlden. Det är inte heller fråga om den fattigdom som bärs med jämnmod därför att den delas av alla. Vad vi i detta sammanhang måste minnas är att starka och levande andliga traditioner i den afro-asiatiska kulturvärlden alltjämt vidmakthåller en livsinställning karaktäriserad av ett grepp på livet och dess goda som ger lycka på ett plan där vi skulla tala om misär. Kravet på oss alla och på det internationella samfundet att ge ekonomisk trygghet och att lyfta levnadsstandarden för de två tredjedelar av mänskligheten som lever nära svältgränsen eller under den är ofrånkomligt. Men företrädaren för t. ex. den buddhistiska världen är mer medveten än vi om hur sant det är också i vardagslivets till synes mest elementära sammanhang att människan inte lever av bröd allena.

Slutligen skymtar svårigheter som förklaras av att vi ännu är mycket nära den epok då västern levde lycklig i sin överlägsenhetskänsla och därvid, i all oskuld, skapade en motsvarande osäkerhet i sinnen och hjärtan hos företrädare för andra kulturkretsar. Det kan för en asiat eller afrikan vara svårt att tillgodogöra sig västerns andliga arv utan att känna en splittring, som kan drivas ända till rotlöshet, eller en sinnets oro såsom inför ett förräderi, medan västerlänningen från sin utgångspunkt kan vidga sitt kulturmedvetande och absorbera andra traditioner utan motsvarande spännin-

gar. Vi stöter här på vad som kanske är den allvarligaste av de svårigheter som måste övervinnas. Kan vi lösa problemet utan att, liksom när det gäller motsvarande vanskligheter i vårt personliga liv, så att säga *växa* ur det? Det största ansvaret vilar därvid på den förment starkare.

Jag kände en man från Asien av högsta kultur. Uppfostrad vid europeiska universitet under och efter första världskriget stod han på vattendelaren i den utveckling jeg talat om. Han berättade en gång för mig hur han i sin tidiga ungdom levt med och älskat Omar Khayyams Rubaiyat. Han trodde sig ha gjort grundtexten helt till sin ända tills han kom till England och lärde känna Fitzgeralds översättning. Då blev denna – i den akademiska miljö som började omforma honom – hans »riktiga« Rubaiyat. Emellertid återvände han hem, och han fann då på nytt Omar Khayyam's dikter sådana han en gång gjort dem till sina. Pendlingen fortsatte och, slutade han sin historia, »ännu i den dag som är vet jeg inte vilken Rubaiyat som är min, Omars eller Fitzgeralds.«

Historien kräver ingen kommentar. I bildlik mening är det ännu miljoner och åter miljoner som inte vet vilken Rubaiyat som är deras, Omars eller Fitzgeralds. Vi måste nå den dag då de och vi alla kan gemensamt glädja oss åt Rubaiyat och åt att vi har den både i Omars och i Fitzgeralds form.